

przeszłości. W średniowieczu z tak rozumianymi dziejami utożsamiano takie terminy, jak roczniki czy kroniki, bowiem termin h. oznaczał coś współcz., obserwowanego, aktualnego. Ewolucja dzisiejszego pojęcia h., oznaczającego zarówno dzieje, jak i relację o nich, dokonała się w czasach nowoż. i była w różnych językach różna; w języku ang. jest jeden termin *history*, w języku niem. podstawowe znaczenie ma wywodzący się od „dziania się” (*geschehen*) termin *Geschichte*; w języku pol. są 2 terminy: dzieje i h., przy czym ten ostatni uzyskał znaczenie ogólniejsze, obejmując także dzieje. Teoretycy h. już w XVIII w. (m.in. G.W.F. Hegel) wyraźnie odróżniali historię jako *res gestae* [‘dzieje’] i historię jako *historia rerum gestarum* [‘h. dziejów’]. H. jako *res gestae* występuje w różnym stopniu ogólności: jako h. świata, kontynentu, kraju, narodu, regionu, miejscowości i jako h. określonych dziedzin przeszłej rzeczywistości (a więc h. gospodarcza, polit., wojsk., kultury, nauki, sztuki itd.), określonych typów zdarzeń czy procesów (np. rewolucji), określonych aspektów życia ludzi w przeszłości (np. strachu) i wreszcie jako ogólna refleksja nad przeszłością (tzn. jako filozofia h., teoria procesu hist. itp.). Istnieje ona jedynie za pośrednictwem h. w rozumieniu myśli o *res gestae*; przeszłość „dla ludzi” istnieje tylko wówczas, gdy jest przedmiotem myśli o niej; istnienie przeszłości (dziejów) poprzez myślącego o niej człowieka przybiera postać: 1) pamięci (indywidualnej i zbiorowej) o tym, co było, 2) świadomości hist., czyli uświadamiania czy przeżywania h. (czego formą jest tradycja, czyli coś, co przeszłość „przekazała” ludziom, a ci zachowali w pamięci oraz uczynili przedmiotem swej świadomości hist.), co jest jednym z zasadniczych składników świadomości nar., oraz 3) → historiografii, czyli świadomego, coraz bardziej wyspecjalizowanego zapisywania, wyjaśniania i oceniania tego, co zdarzyło się w przeszłości. Różne cele w różnych okresach hist. przyświecały tym wysiłkom: wyciąganie z przeszłości przykładów do działań (*historia magistra vitae*), uzasadnianie interesów i dążeń jednostek, państw, narodów, organizacji rel. i in. i wreszcie tworzenie wiedzy nauk. o przeszłości. Do realizacji celów nauk. są niezbędne różne metody badawcze, zwł. zaś krytycyzm w stosunku do źródeł hist. i umiejętność rozróżnienia mniej i bardziej ogólnych płaszczyzn procesu hist., czyli wiązania jednostkowych faktów z większymi strukturami i procesami. Osią różnych filozofii h. jest odpowiedź na pytanie o mechanizm (siły sprawcze) procesu hist.; oscyluje ona między przekonaniem, że proces hist. (dzieje h.) jest niezależny od ludzkich decyzji i działań, bowiem decydują o nim jakieś siły, na które ludzie nie mają wpływu (opatrność, samorealizujący się postęp, czynnik ekon. itd.) a przekonaniem, że o biegu h. decyduje wola wybitnych jednostek (jak w koncepcji Th. Carlyle’a). Różne koncepcje przypisują zatem różną rolę świadomym i celowym działaniom ludzkim.

historia integralna (fr. *histoire quantitative*), określenie interdyscyplinarnej metody badań hist., z wykorzystaniem metodologii innych nauk

społ.; rozwinięcie koncepcji szkoły syntezy hist. → *Annales*; m.in. F. Braudel, P. Chaunu, G. Duby, J. Le Goff, E. Le Roy Ladurie.

historiografia [gr.] (dziejopisarstwo), piśmiennictwo hist.; ogół prac hist. odnoszących się do danego regionu, zagadnienia, okresu historycznego.

historyczne źródła, wszelkie pozostałości różnych przejawów życia i działania człowieka w przeszłości, będące odbiciem procesu historycznego i jako takie — faktami hist.; ż.h. w badaniach hist. stanowią podstawę do nauk. odtworzenia minionej rzeczywistości; istnieją różne klasyfikacje ż.h., np. formalne, genet., materialne, metodologiczne. W Polsce po II wojnie świat. nowe klasyfikacje ż.h. zaproponowali G. Labuda (źródła ergotechn., socjotechn., psychotechn.) i J. Topolski (źródła pośrednie i bezpośrednie, źródła adresowane i nieadresowane). Do ż.h. zalicza się m.in. pozostałości materialne (np. budowle, narzędzia, broń), językowe (np. dawne nazewnictwo), wytwory piśmiennictwa (rękopisy i druki), wyobrażenia ikonograf. (obrazy, wizerunki itp.), tradycję; czasy współcz. przyniosły nowe formy ż.h. powstających w wyniku zastosowania nowych technik rejestracji rzeczywistości (np. nagrania fonograf., filmy).

historyka [gr.], używane niekiedy określenie (J. Lelewel, T. Korzon, M. Handelsman, w Niemczech — J.G. Droysen) obejmujące w szerokim znaczeniu analizę metod poznania i badania hist. oraz sposobów wykładu dziejów; pokrywa się zwykle z pojęciem teorii i metodologii historii; niekiedy także wstęp do badań historycznych.

Hiszpania, España, Królestwo Hiszpańskie, państwo w pd.-zach. Europie, na Płw. Iberyjskim oraz na Balearach i W. Kanaryjskich, nad M. Śródziemnym i O. Atlantyckim; 504,8 tys. km², 40,8 mln mieszk. (2001); stol. Madryt.

Historia. Ziemia Płw. Iberyjskiego, gdzie ślady obecności człowieka sięgają dolnego paleolitu

■ Francisco de Goya y Lucientes, *Rozstrzelanie powstańców madryckich 3 maja 1808 r.* (ok. 1814) — Muzeum Prado, Madryt

KROLOWIE I PREZYDENCI HISZPANII		
1516	1700	Dynastia Habsburgów
1516	1556	Karol I (od 1519 cesarz Karol V)
1556	1598	Filip II
1598	1621	Filip III
1621	1665	Filip IV
1665	1700	Karol II
1700	1808	Dynastia Burbonów
1700	1724	Filip V
1724	1724	Ludwik I
1724	1746	Filip V (ponownie)
1746	1759	Ferdynand VI
1759	1788	Karol III
1788	1808	Karol IV
1808	1808	Ferdynand VII
1808	1813	Józef Bonaparte (panowanie francuskie)
1814	1868	Dynastia Burbonów (ponownie)
1814	1833	Ferdynand VII (ponownie)
1833	1868	Izabela II
1869	1871	Francisco Serrano y Domínguez, regent
1871	1873	Amadeusz I (z dynastii Sabaudów)
1873	1874	I Republika, prezydenci
1873	1873	Estanislao Figueras y Moragas
1873	1873	Francisco Pi y Margall
1873	1873	Nicolás Salmerón y Alonso
1873	1874	Emilio Castelar y Ripoll
1874	1874	Francisco Serrano y Domínguez
1874	1931	Dynastia Burbonów (ponownie)
1874	1885	Alfons XII
1886	1931	Alfons XIII
1931	1939	II Republika, prezydenci
1931	1936	Niceto Alcalá Zamora
1936	1939	Manuel Azaña y Díaz
1936	1975	Państwo Hiszpańskie
1936	1975	Francisco Franco Bahamonde, caudillo
1975		Dynastia Burbonów (ponownie)
1975		Jan Karol I

(od ok. 900 tys. p.n.e.), najstarsze dzieła sztuki — kultury magdaleńskiej (Altamira), a z IV–II tysiącl. p.n.e. pochodzą liczne → megality, były u progu epoki hist. zasiedlone przez Iberów i Celtów; na pd. i wsch. wybrzeżach osady handl. zakładali Fenicjanie (przyczyniając się też do rozwoju kultury Tartessos) oraz Grecy; w VI w. p.n.e. miejsce Fenicjan zajęli Kartagińczycy; ich ekspansja w III w. p.n.e. została podczas II wojny punickiej zastąpiona przez podbój rzym., który trwał do 19 r. p.n.e.; pod panowaniem Rzymu H. pozostała do pocz. V w. n.e.; nastąpiła romanizacja ludności, przemiany cywilizacyjne, z czasem chrystianizacja. W 409 n.e. uległa najazdowi (z pn.) Swewów, Alanów i Wandalów, a potem Wizygotów, którzy w VI w. przenieśli ośr. swego państwa z Galii do Toledo i stopniowo opanowali półwysep; germ. Wizygoci stanowili nieliczną warstwę panującą nad ludnością rom.; kres ich

państwu położył 711 atak muzułmanów z Afryki; muzułm. H. weszła w granice kalifatu damasceńskiego (z wyjątkiem ośr. chrześc. na pn., jak → Asturia), a od 756 stanowiła odrębne państwo → kordobańskie, które 1031 rozpadło się na drobne emiraty, okresowo jednoczone w XI–XIII w. (Almohadzi, Almorawidzi); ok. 800 Frankowie usunęli muzułmanów z pn.-wsch. części H., gdzie utw. Marchię Hiszp.; powstające po jej rozpadzie oraz w wyniku ekspansji Asturii kolejne państwa chrześc. (Nawarra, Aragonia, Barcelona, León, Kastylija, Portugalia) wypierały państwa muzułm. na pd. (→ rekonkwista) aż do zajęcia 1492 → Grenady. W 1479 unia Kastylii i Aragonii pod panowaniem Izabeli I Kat. i Ferdynanda II Kat. stworzyła podstawy pod zjednoczenie H.; kraj, pocz. wielokulturowy i wielorel., poddano unifikacji ideologicznej i rel. (działalność inkwizycji, wygnanie Żydów 1492 i morysków 1609–14); wzmocniono centr. władzę król.; odkrycie 1492 Ameryki przez K. Kolumba rozpoczęło ekspansję kolonialną; 1516 panowanie w H. objęła dyn. Habsburgów (ces. → Karol V, Filip II), angażując ją w walkę o dominację w Europie oraz przeciw reformacji i zagrożeniu tur.; do końca XVI w. H. była pierwszą potęgą polit., mor. i militarną; pod jej władzą znalazła się większość Ameryki Pd. i Środk., Filipiny, duża część Włoch, Niderlandy, Portugalia; ok. 1530–ok. 1680 trwał wspaniały rozkwit hiszp. kultury. W XVII w. nastąpił głęboki regres: niewydolność gospodarki i władzy państw., klęski w wojnach z Francją, strata m.in. pn. Niderlandów i Portugalii; po wygaśnięciu hiszp. Habsburgów 1700 tron objęli → Burbonowie, tracąc w wyniku → hiszpańskiej wojny sukcesyjnej ostatnie posiadłości H. w Europie; ich reformy w XVIII w. zmierzały do usprawnienia państwa, ożywienia gospodarki, wzmocnienia władzy (zwł. w duchu oświec. za Karola III). Po okupacji przez wojska napoleońskie 1808 i wojnie wyzwoleniczej Burbonowie 1814 przywrócili absolutyzm; spory i walki o kształt ustrojowy państwa (1820–23 rewolucja liberalna, wojny karlistowskie, 1868 obalenie i 1874 powrót Burbonów, 1873–74 republika) przerwało wprowadzenie 1874–76 monarchii konst., w ramach której do 1923 rządili na przemian konserwatyści i liberałowie. W 1810–26 niepodległość zdobyła większość hiszp. kolonii w Ameryce, a 1898 H. utraciła ostatnie posiadłości w wyniku klęski w wojnie z USA; 1912–56 władza pn. Marokiem. W 1923–30 dyktaturę sprawował gen. M. Primo de Rivera; 1931 proklamowano republikę; spory polit., napięcia na tle społ., nar. (Baskonia, Katalonia) i stosunku do Kościoła powodowały wzrost polaryzacji społeczeństwa; 1936 bunt prawicowych wojskowych przeciw lewicowemu rządowi zapoczątkował → hiszpańską wojnę domową 1936–39; w wyniku zwycięstwa sił nacjonalist. rządy dyktatorskie sprawował do 1975 gen. F. Franco, opierając się na armii i Falandze Hiszp., systemie kontroli i represji, poparciu Kościoła i konserwatywnej części społeczeństwa; mimo bliskich stosunków z hitl. Niemcami i faszyst. Włochami, H. nie wzięła udziału w II wojnie świat.; od 2. poł. lat 50. Franco wyprowadzał kraj z izolacji międzynarod.; zapoczątkowano liberalizację i moderniza-

cję gospodarki. Po śmierci dyktatora 1975 tron objął Jan Karol I z dyn. Burbonów; nastąpiła szybka liberalizacja życia polit., konstytucja z 1978 wprowadziła parlamentarno-gabinetowy system rządów, uznano prawo regionów hist. do autonomii (1979–83 ukonstytuowało się 17 wspólnot autonom.); 1976–82 rządy sprawowała centroprawica, a 1982–96 Hiszpańska Socjalistyczna Partia Robotnicza (premier F. González Márquez); prowadzona w latach 80. restrukturyzacja gospodarki przyczyniła się do wysokiego wzrostu ekon.; 1982 H. przystąpiła do NATO, 1986 do EWG i 1993 do UE; od 1996 rządy Partii Ludowej (zwycięstwa wyborcze 1996 i 2000), premier J.M. Aznar; od czł. 1999 Unii Gosp. i Walutowej (euro); w latach 90. terrorystyczna aktywność ETA, której 2000 rząd zapowiedział bezwzględna walkę, zaś hiszp. partie polit. — utworzenie wspólnego frontu przeciwko ETA, co wykluczyło rozmowy z lokalnym rządem Baskonii zdominowanym przez nacjonalistów. ■

Hiszpańska, Marchia, IX–X w. pograniczny okręg państwa Franków w pn.-wsch. części Płw. Iberyjskiego; utw. z ziem zdobytych na muzułmanach; rozpadła się, wchodzące w jej skład hrabstwa uzyskały niezależność (m.in. Hrabstwo → Barcelony).

hiszpańska wojna domowa 1936–39, wywołana wystąpieniem części armii przeciw rządowi republ., doprowadziła do obalenia republiki i ustanowienia w Hiszpanii dyktatury gen. F. Franco, wspartej przez prawicę, przeciw rządowi republ. (Frontu Ludowego); siły zbuntowane, pod dow. F. Franco, wspomagane przez Niemcy (m.in. Legion Condor) i Włochy; pomoc ZSRR i międzynar. lewicy (Brygady Międzynarodowe) dla republiki; ingerencje ZSRR w życie polit., organizację władz i wojska republiki; zakończona obaleniem republiki i ustanowieniem dyktatury Franco.

hiszpańska wojna sukcesyjna 1701–14, po wygaśnięciu 1700 hiszp. linii Habsburgów, o panowanie w Hiszpanii i o jej posiadłości; między Burbonami (Francja Ludwika XIV, Filip V, który 1700 objął tron hiszp.) a Habsburgami austr., Anglią, Holandią i in.; poparcie Katalonii dla Habsburgów; pokój w Utrechcie i Rastatt: uznanie władzy Filipa V w Hiszpanii, która utraciła na rzecz koalicji antyburbońskiej posiadłości wł., niderl., Gibraltar.

Hitler ADOLF (1889–1945), przywódca niem. narodowego socjalizmu (→ nazizm), dyktator III Rzeszy, osobiście odpowiedzialny za zbrodnie popełnione przez reżim, którego był twórcą; od 1921 przywódca NSDAP; 1923 wraz z E. Ludendorffem stanął na czele nieudanego puczu monachijskiego; w programowym dziele *Mein Kampf* (t. 1–2 1925–27, wyd. pol. niepełne 1992) wyłożył swój szowinistyczny i rasistowski program hegemonii niem. w Europie; zreorganizował i rozbudował NSDAP, a następnie SS; 1933 — dzięki poparciu sfer konserwatywnych, większości generalicji i czołowych przedstawicieli przemysłu i finansjery — powołany na stanowisko kanclerza, rozpoczął rządy terroru i dyploma-

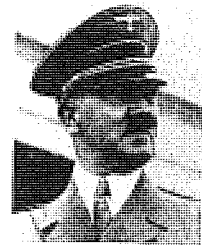
mację szantażu; 1934 rozprawił się (→ „noc długich noży”) z opozycją kierownictwa SA i in. przeciwnikami polit.; mianując się wodzem (Führer), wprowadził osobistą dyktaturę i terror policyjny (→ Gestapo, RSHA), rozbudował obozy koncentracyjne dla przeciwników polit., rozpoczął represje wobec lewicy i wszelkiej opozycji oraz Żydów (→ norymberskie ustawy); złamał postanowienia traktatu wersalskiego i odbudował armię niem.; 1938 objął nacz. dowództwo sił zbrojnych; dzięki forsowaniu brzojów przyczynił się do przyspieszenia rozwoju gosp. kraju; III 1938 dokonał zaboru Austrii (→ Anschluss); X 1938 zawarł z własnej inicjatywy układ → monachijski; 1938–39 — zabór ziem czeskich (→ Protektorat Czech i Moraw) i aneksja Kłajpedy; zawarł porozumienie ze Stalinem w sprawie likwidacji państwa pol. i podziału sfer wpływów w Europie (pakt Ribbentrop-Mołotow); napaścią na Polskę 1 IX 1939 rozpoczął II → wojnę światową; podbił lub uzależnił większość krajów eur., w których wprowadził terror i eksterminację ludności (→ ludobójstwo); VII 1944 dokonano nieudanego zamachu na życie H.; 30 IV 1945 popełnił samobójstwo w oblężonym przez wojska sowieckie Berlinie. ■

Hitlerjugend (HJ), niem. organizacja młodzieży NSDAP, działająca 1926–45; wychowywała młodzież w duchu rasizmu, szowinizmu i militaryzmu; od 1936 jedyna organizacja młodzieżowa III Rzeszy; w okresie II wojny świat. członkowie HJ pełnili wojsk. służbę pomocniczą; przywódca — B. von Schirach.

Hlinka ANDREJ (1864–1938), przywódca autonomistów słowac., ksiądz kat.; przed I wojną świat. przeciwstawiał się madziaryzacji Słowaków; 1918 zał. Słowac.; Partię Lud.; w Czechosłowacji występował o autonomię dla Słowacji; od 1935 współpracował z Partią Niemców Sudeckich K. Henleina.

Hlond AUGUST (1881–1948), prymas Polski, salezjanin; od 1922 administrator apostolski w pol. części diecezji wrocław.; od 1926 arcybiskup poznań. i gnieźn., prymas, od 1927 kardynał; 1930 zorganizował Centralę → Akcji Katolickiej w Poznaniu; po wybuchu II wojny świat. wyjechał do Rzymu (tam prowadził działalność propagandową na rzecz sprawy pol.), następnie przebywał we Francji, 1944 internowany i więziony przez Niemców; po powrocie do kraju 1945 zorganizował pol. administrację kośc. na Ziemiach Zach. i Pn., od 1946 arcybiskup warsz. i gnieźnieński. ■

Ho Chi Minh, Ho Szi Min, właśc. **Nguyen Tat Thanh** (1890–1969), wietn. przywódca komunist.; 1912–25 przebywał w Europie, m.in. 1918–22 w Paryżu, następnie w Moskwie; 1930 współzałożyciel (z ramienia Międzynarodówki Komunist.) KP Wietnamu, wkrótce przemianowanej na KP Indochin; 1941 zał. Viet Minh, Ligę Niepodległości Wietnamu, która podjęła walkę z okupującymi Indochiny Japończykami; wtedy też przyjął pseudonim H.Ch.M. [‘niosący światło’]; 1945 proklamował w Hanoi powstanie Demokr. Rep. Wietnamu, której prezydentem został 1946; przeciwstawił się przywróceniu

■ Adolf Hitler

■ August Hlond